

تأثیر سنت «وقف» در حفظ و توسعه کتاب‌آرایی ایرانی با تأملی بر مصاحف کتابخانه آستان قدس رضوی

کیانوش معتمدی*

چکیده:

یکی از سنت‌های ارزشمند در تاریخ اجتماعی- مذهبی ایران، از دیرباز تا به امروز، سنت «وقف» نسخ خطی، ساخت بناها و آثار عام‌المنفعه بوده است. این مهم در فاصله سده‌های پنجم تا دهم هجری مورد توجه پادشاهان، درباریان، علما و حتی گاهی مردمان عادی بوده و با آغاز دوره صفوی و تثبیت مذهب شیعه در ایران، توسعه فراوانی یافت.

تأثیر سنت وقف بر حفظ مصاحف قرآنی (به‌ویژه در ایران) مسئله‌ای است بسیار حایز اهمیت، آن‌چنان که اثر میان نمونه‌های فراوان مصاحف قرآنی وقفی، مجموعه ارزشمندی در کتابخانه‌های آستان قدس رضوی، آستان مقدس قم، شاهچراغ شیراز، کاخ گلستان، کتابخانه ملی، مرعشی قم، موزه ملک و... وجود دارد که در پی قرن‌ها به واسطه هوشمندی واقفین این آثار به بهترین شکل ممکن حفظ و نگهداری گردیده است؛ اما به تحقیق می‌توان مصاحف وقفی موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی را که هم به لحاظ تعداد و هم به لحاظ تاریخی و نسخه‌شناسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند، مهم‌ترین منبع و مرجع مصاحف وقفی در جهان اسلام دانست. در این مقاله علاوه بر معرفی قدیمی‌ترین مصاحف وقفی و واقفین این مجموعه، صفحات وقف‌نامه‌ها را به لحاظ ویژگی‌های خوشنویسی و گرافیکی نیز مورد بررسی قرار خواهیم داد. گفتنی است حضور تعداد قابل توجهی از زنان واقف، در میان واقفین نسخ کتابخانه آستان قدس و همچنین مصاحف وقفی با ترجمه فارسی نکات جالب توجه دیگری است که از نظر می‌گذرد.

واژگان کلیدی: وقف، وقف‌نامه، خوشنویسی، مصاحف قرآنی، زنان واقف، کتابخانه آستان قدس رضوی

* پژوهشگر هنرهای ایرانی- اسلامی

kianooshart@gmail.com

جایگاه وقف در کتاب آرای ایرانی:

وقف^۱ از نظر اجتماعی از مظاهر خاص پیشرفت جامعه دینی به شمار می‌آید و علاوه بر جنبه ایمان قلبی و ادای فریضه‌های مذهبی، فرصتی است تا آثار ارزشمند هر دوران تا سده‌های بعد حفظ و ماندگار گردند. وقف در ایران را می‌توان در قالب دو طبقه‌بندی اصلی مورد بررسی قرار داد: اول وقف نسخ خطی و دیگر وقف بناهای عام‌المنفعه (مدرسه، مسجد، بیمارستان، کاروان‌سرا، آب انبار و...). واقفین دوره اسلامی در ایران عموماً مردان بودند؛ اما از حدود سده پنجم هجری نمونه‌هایی از وقفیات زنان نیکوکار نیز در دست است.

یکی از مشهورترین وقف‌نامه‌های تاریخ کتاب‌آرایی ایران، وقف‌نامه «ربع رشیدی» است، که با خط خود رشیدالدین فضل‌الله، مؤسس ربع رشیدی، نوشته شده است. نسخه اصلی این وقف‌نامه اکنون در کتابخانه مرکزی تبریز نگهداری می‌شود.^۲

بر مبنای فهرستی که «شیخ بهایی» در روزگار صفوی از موقوفات شهر مشهد ارائه داده، بخش عظیمی از واقفین مردان بودند که در رأس همه «شاه عباس صفوی» قرار داشت که مجموعه کم‌نظیری از مصاحف قرآنی را وقف کتابخانه حرم امام رضا (علیه‌السلام) کرده بود.

در بررسی نسخ خطی که به لحاظ کتاب‌آرایی (شیوه‌های خوشنویسی، تذهیب و تجلید) از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند، صفحات حاوی متون وقف‌نامه همواره راهگشای شناخت هرچه بیشتر تاریخچه و سابقه کتابت این گونه آثار است. بررسی و تحلیل وقف‌نامه‌ها، طبقه‌بندی اجتماعی واقفان و تأملی بر شیوه خوشنویسی صفحات وقف‌نامه‌ها، همه و همه فرصتی را برای آشنایی بیشتر با تاریخچه کتاب‌آرایی ایران فراهم می‌کند.

گفتنی است در برخی موارد وقف این گونه آثار با

انگیزه‌های سیاسی اثر سوی سلاطین و فرمانروایان انجام می‌پذیرفته است.

پر واضح است که شهر مشهد به واسطه وجود حرم مطهر امام هشتم شیعیان، از دیرباز مأوی ابرادتمندان خاندان عصمت و طهارت (علیهم‌السلام) بوده است. در این رهگذر و با تأسیس قرائت‌خانه و کتابخانه و طی قرن‌ها، مجموعه‌ای کم‌نظیر از مصاحف قرآنی در این مجموعه آرامگاهی گردآوری شد و در هر دوره تاریخی، به مدد علاقه‌برگان مذهبی و مملکتی، مصاحفی چند نیز به آن افزوده گردید. خوشبختانه امروزه با تکیه بر همین صفحات وقف‌نامه، ترقی‌مات و نقوش مهر موجود در این نسخ، می‌توان اطلاعات ارزشمندی از روند تهیه و تولید این آثار، نام سفارش‌دهندگان، هنرمندان (خوشنویس، مذهب، مجلد و صحاف) و واقفین این نفایس را شناسایی و بررسی نمود.

معرفی واقفین و مصاحف وقفی کتابخانه آستان قدس رضوی

قدیمی‌ترین مصحف وقفی کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد، جزوه قرآنی کوچکی است که کاتب و واقف آن، «کشواد بن املاص»، این مصحف کم‌نظیر را در تاریخ ۳۲۷ هجری در شهر اصفهان کتابت نموده است (شماره ثبت ۳۰۱۳). پس از این نسخه، جزوه قرآنی (با شماره ثبت ۳۰۰۴)، به خط کوفی نزدیک به نسخ اولیه و از نمونه‌های ممتاز قرآن‌نگاری سده چهارم هجری. موجود است که همواره با نام واقفش، «ابن سیمجور»، شناخته می‌شود و در تاریخ ۳۸۳ هجری وقف آستان حضرت رضا (علیه‌السلام) گردیده است.^۲

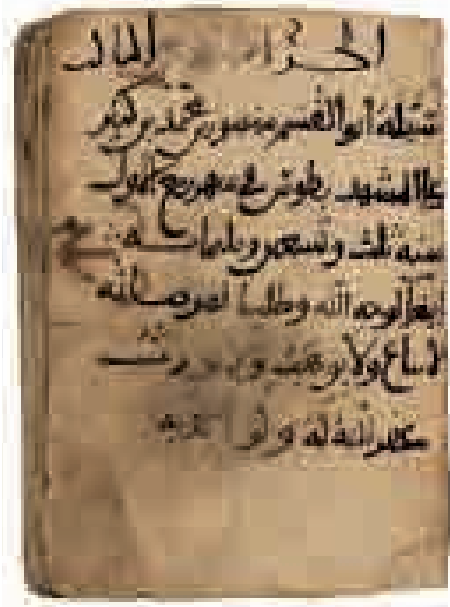
واقف دیگر سده چهارم هجری «ابوالقاسم منصور بن محمد بن کثیر»، از رجال و دبیران مشهور غزنویان و

۱ - وقف در ادبیات فارسی به معنای «ایستادن و پایدگی» است.

۲ - در مقدمه وقف‌نامه ربع رشیدی - که بسیار مفصل است - رشیدالدین فضل‌الله، شواهدی از احادیث و آیات قرآن بیان کرده و اعمال «سینه و صالحه» را با هم مقایسه نموده و بهترین اعمال صالحه را «خیرات جاریه» یا «وقف» دانسته است و آن را یکی از بهترین اعمال شمرده و سپس عمل خویش را از نظر کیفیت و کمیت، برتر از هر نمونه‌ای تا آن زمان در سرزمین‌های اسلامی دانسته است.

۳ - نام کامل وی «ابوالقاسم علی بن ناصر الدوله ابی الحسن محمد ابراهیم بن سیمجور» (متوفی ۳۸۷ هجری). از امرای قهستان و سردار معروف خراسان بوده و در عهد «نوح بن منصور سامانی» (۳۷۸ هجری). حکومت خراسان را بر عهده داشته است.

نمونه‌های وقف‌نامه مصحف سده‌های چهارم و پنجم هجری. در کتابخانه آستان قدس رضوی

صاحب دیوان خراسان در عهد سلطان محمود غزنوی بوده که جزوه قرآنی (با شماره ثبت ۳۲۸۲) را در تاریخ ۳۹۳ ه.ق. وقف آستان نموده است.

در گنجینه کتابخانه آستان قدس رضوی، پانزده جزوه از قرآنی سی پاره (با شماره های ثبت ۳۳۲۴ و ۱۵۰۱) موجود است، که کاتب آن «ابوالبرکات علی بن الحسین الحسینی» بوده و بر اساس وقف نامه ای که در صفحه آغازین نسخه به دست خط «ابوعلی بن حسوله»^۴ نگاشته شده، در تاریخ

وقف نامه قرآن به خط «محمد بن عثمان» در کتابخانه آستان قدس رضوی

۴۲۱ ه.ق. وقف آستان گردیده است.

بی شک، یکی از مهم ترین مصاحف قرآنی تاریخ کتاب آرایبی ایران، قرآن سی پاره به خط و تذهیب «عثمان بن وراق غزنوی» است که در تاریخ ۴۶۴ ه.ق. و به سفارش «شیخ الرییس ابو جعفر محمد بن احمد عبدوسی» کتابت گردیده و در تاریخ ۶۱۴ ه.ق. از سوی «علی بن الفضل بن علی الحاجی البطرانی» وقف کتابخانه آستان قدس رضوی گردیده است. در کنار این مصحف، نسخه مشابه دیگری نیز وجود دارد که کار کتابت و تذهیب آن توسط «محمد بن عثمان وراق غزنوی» (نوه عثمان وراق) انجام پذیرفته و طبق وقف نامه اش، از سوی «محمد بن ابی دلف حلفوری» ملقب به «شرف» وقف مسجد جامع شهر «حلفور»، از توابع شهر طوس شده و بعدها به کتابخانه آستان قدس رضوی منتقل گردیده است.

در میان واقفین مشهور سده ششم ه.ق. با نام هایی متعدد از زنان و مردان واقف مواجه هستیم؛ از جمله «علی بن اسمعیل بن ابی مسعود» مصحف قرآنی زیبایی (با شماره ثبت ۵۶) را در تاریخ ۵۳۵ ه.ق. در حضور شاهی به نام «علی بن حمزه بن علی البزاز» وقف آستان نموده است.^۵

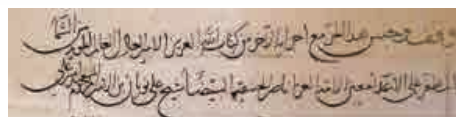
با ورود به سده هفتم ه.ق. و تغییرات اساسی در کار کتابت (به ویژه رواج خط نسخ) مصاحف بیشتری تولید و وقف آستان قدس رضوی گردید؛ برای نمونه قرآنی به خط کوفی دوران گذار موجود است که در صفحه نخست آن متن وقف نامه جالب توجهی به چشم می خورد؛ بر اساس این وقف نامه، نسخه (با شماره ثبت ۳۲۶۶) توسط «محمد بن محمود بن عیسی ادیب الطبری» در تاریخ ۶۹۰ ه.ق. وقف آستان گردیده است. همچنین قرآن مترجمی (با شماره ثبت ۱۷۳۲) وجود دارد که کاتب و واقفش شخصی به نام «سعد بن عبدالجبار بن احمد المکنی بابی الحرث» بوده و به لحاظ سبک کتاب آرایبی مشابه نسخه مشهور «مراوندی» در همین مجموعه است.

در میان مصاحف متعلق به دوره ایلخانی، که عمدتاً قرآن های نفیسی در قطع بزرگ بوده اند، پنج نمونه ممتازی وقفی در کتابخانه مشهد موجود است که اولین نسخه در تاریخ ۷۳۰ ه.ق. توسط «حسین بن محمد العارزی» (با شماره ثبت ۴۳۷۴)، دومین نسخه در تاریخ ۷۳۶ ه.ق. توسط «شیخ علی نویان ابن امیر علی» (با شماره ثبت ۳۷۰۷)، سومین نسخه در تاریخ ۷۶۵ ه.ق. توسط «صالح بن محمد بن علی صانع یزدی» (با شماره ثبت ۳۷۴۱)، چهارمین نسخه در تاریخ ۷۷۸ ه.ق. توسط کاتب اثر، «مرتضی بن محمد بن احمد الحسینی السمنانی» (با شماره ثبت ۴۱۱) و پنجمین مصحف در تاریخ ۱۲۳۶ ه.ق. توسط «نورمحمد خان بن امیر مراد علیخان تالپر» (با شماره ثبت ۱۴۱) وقف آستان قدس رضوی گردیده است.

با آغاز عهد تیموری، کار تولید مصاحف نفیس بیش

وقف نامه منتخب ۱۲ سوره قرآن، کاتب و واقف: «ابراهیم سلطان»، کتابخانه آستان قدس رضوی

وقف نامه قرآن دوره ایلخانی، واقف: «علیخان تالپر»، کتابخانه آستان قدس رضوی

از گذشته در شهرهای ایران رواج یافت و بسیاری از این نفایس در کتابخانه‌هایی که اثر سوی شاهزادگان تیموری و آق قویونلوها تأسیس گردیده بود، تهیه و سپس وقف مکان‌های مذهبی گردید. در گنجینه آستان قدس رضوی مصحفی (با شماره ثبت ۲۵۵) به خط خوشنویس برجسته سده نهم هـ.ق، «عبدالله مروارید»، موجود است که در تاریخ ۱۰۶۲ هـ.ق. توسط «میرزا نظام الملک ابن میرزا علی خان بیک» وقف آستان گردیده است.

اما مصحف بی‌مانند این مجموعه، منتخب دوازده سوره قرآنی است، که کار کتابت آن را «ابراهیم سلطان بن شاهرخ» تیموری انجام داده و شخصاً آن را وقف آستان امام هشتم شیعیان نموده است. این مصحف در ابعاد بزرگ ۸۰×۶۴ سانتی‌متر و در قالب مکتب شیرازی در تاریخ ۸۲۷ هـ.ق. کتابت و تذهیب گردیده است. در همین راستا دو جزوه قرآنی نیز اثر همین دوران (مکتب هرات) توسط «شیخ سوداگر»، احتمالاً از سردارن تیموری، وقف کتابخانه آستان قدس رضوی گردیده است.

دیگر مصحف وقفی مهم این مجموعه، اثر یگانه خوشنویس برجسته ایرانی، «عبدالله طباطبائی» (با شماره ثبت ۱۵۳) است که به سفارش «مرکن السلطنه علاءالدوله بهادرخان» در تاریخ ۸۴۵ هـ.ق. به سه قلم نسخ، محقق و رقاقت گردیده و در تاریخ ۱۰۴۰ هـ.ق. از سوی «اعتقادخان»، فرزند غیاث‌الدین محمد رازی، وقف آستان گردیده است.

سده نهم هجری از دوره‌های باشکوه قرآن‌نگاری در قالب مکاتب شیراز، هرات و تبریز بود و در پرتو حمایت‌های شاهزادگان و امرای ایرانی مجموعه‌ای عظیم از مصاحف نفیس تهیه و وقف گردید. یکی از نمونه‌های نفیس و مترجم این دوران، قرآنی است به خط «زین العابدین بن محمد کاتب شیرازی» که به سفارش خزانه «ابوالفتح مظفرالدین حسن بهادرخان» در تاریخ ۸۷۶ هـ.ق. کتابت و بعداً توسط «ابوالمظفر نورالدین جهانگیر»، پادشاه گورکانی هند، وقف آستان گردید.

لازم به ذکر است، در فاصله سده‌های نهم تا یازدهم هـ.ق. تعداد قابل توجهی اثر هنرمندان خوشنویس، نقاش و مذهب در پی قدرت یافتن مغولان گورکانی هند - که مسلمان نیز بودند - به شبه قاره هند مهاجرت کردند و به همین سبب مجموعه عظیمی از مصاحف قرآنی، دیوان اشعار فارسی و قطعات نستعلیق در شیوه هندو ایرانی تهیه و تولید شد و بسیاری اثر نفیس‌ترین آنها اثر سوی پادشاهان گورکانی وقف آستان مقدس امام هشتم (علیه‌السلام) گردید. یکی از زیباترین نمونه‌های این قرآن‌ها، قرآن وقفی معروف به قرآن صد (با شماره ثبت ۱۰۰) بوده که تمامی صفحات آن دارای تذهیب پرکار مکتب کشمیر است، همچنین قرآنی (با شماره ثبت ۱۰۶) که «سلطان ابراهیم قطب شاه»، پادشاه گلکنده دکن، در تاریخ ۹۷۰ هـ.ق. وقف

آستان نمود و نسخه دیگر (با شماره ثبت ۲۹۱) که توسط «سلطان عبدالله قطبشاه» در تاریخ ۱۰۵۱ هـ.ق. وقف آستان قدس رضوی گردید.

عهد صفوی علاوه بر اینکه عصر شکوفایی اقتصاد و بازرگانی ایران بود، با به رسمیت شناختن مذهب تشیع، فصلی نوین در شیوه تفکر و زندگی ایرانیان رقم زد. از سوی دیگر، این دوران عصر رونق موقوفات در اشکال گوناگون، برای نمونه در بناها و کتابخانه‌های شهرهای اردبیل، قم، اصفهان و مشهد به شمار می‌آید. پس اثر این دوران، حرم رضوی نیز به عنوان یک نهاد دولتی اهمیت ویژه‌ای یافت. از جمله وقف‌نامه‌های جالب توجه این دوران، وقف‌نامه «سلطان حسین صفوی» بر مصحف «بابری»^۴ است، که در آن، بابر، پادشاه و مؤسس سلسله گورکانی هند، خطی دشوار را اختراع نمود و نسخه‌ای را به آن خط نگاهت.

شاه طهماسب تغییرات اساسی در اداره امور حرم و موقوفات آن به وجود آورد و حرم به یک سازمان دولتی تبدیل شد که شاه در رأس آن بر امور حرم نظارت عالیه داشت و متولی به عنوان نایب شاه امور حرم و موقوفات را زیر نظر او اداره می‌کرد. در همین راستا و در خرمینه وقف نسخ خطی، روزگار «شاه عباس» یکی از دوره‌های باشکوه به حساب می‌آید. شاه عباس در فاصله سال‌های ۱۰۰۷ تا ۱۰۰۹ هـ.ق. تعداد قابل توجهی مصحف نفیس، شامل چندین قرآن نفیس و چند دست‌نوشته به خط کوفی منسوب به ائمه از جمله حضرت علی (علیه‌السلام)، امام حسن (علیه‌السلام)، امام حسین (علیه‌السلام)، امام سجاد (علیه‌السلام)، امام صادق (علیه‌السلام)، امام کاظم (علیه‌السلام) و امام رضا (علیه‌السلام) وقف کتابخانه آستان نمود، که وقف‌نامه کلیه این مصاحف به خط و امضای «شیخ بهایی» است.

«شاه سلیمان صفوی» قرآنی را در تاریخ ۱۰۹۰ هـ.ق. (با شماره ثبت ۱۵۴) و «سلطان حسین صفوی» سه نسخه (شماره‌های ثبت ۱۳۴، ۷۷۳ و ۵۰) را در فاصله سال‌های ۱۱۱۰ تا ۱۱۱۹ هـ.ق. وقف کتابخانه حرم نموده‌اند.

در ادامه و در دوره‌های بعد نیز سنت وقف اثر سوی شاهان سلسله‌های افشاریه، خاندان قاجاریه همچون گذشته پیگیری شد که البته حجم آثار وقفی در عهد قاجار بیش از دو دوره قبل بود و به طور مشخص از سوی «فتحعلی شاه» و فرزندانش مصاحف بسیار نفیسی وقف کتابخانه آستان گردید؛ که برای نمونه می‌توان به قرآنی (با شماره ثبت ۱۰۸) با تاریخ وقف ۱۲۳۳ هـ.ق. اشاره نمود. دیگر واقفین این دوران عبارتند از:

مشیرالدوله (۱۲۷۳ هـ.ق.)، طهماسب میرزامؤیدالدوله (۱۲۸۳ هـ.ق.)، حمزه میرزا حشمت‌الدوله (۱۲۸۸ هـ.ق.)، شمس‌الدوله (۱۲۸۴ هـ.ق.)، مؤیدالدوله (۱۳۰۰ هـ.ق.)، مرکن‌الدوله (۱۳۰۱ هـ.ق.) و معتمدالدوله فرزند عباس میرزا (۱۳۰۱ هـ.ق.).

۴ - «ابوعلی بن حسوله» وزیر دانشمند و شیعه، دیوان رسایل مجدالدوله دیلمی بوده، وی در سال ۴۲۰ هـ.ق. که سلطان محمد غزنوی بر ری مستولی شد، همراه سلطان محمود به غزنین رفت و سمت دبیری یافت و در زمان سلطان مسعود بامر دیگر به دیوان رسایل ری منسوب گردید.

۵ - کتاب این مصحف «ابوالقاسم الحسن... علی الخطیب» بوده و این مصحف (با شماره ثبت ۵۶) را به خط کوفی دوران گذار، احتمالاً در مناطق مرکزی ایران (ری یا کاشان) کتابت نموده است.

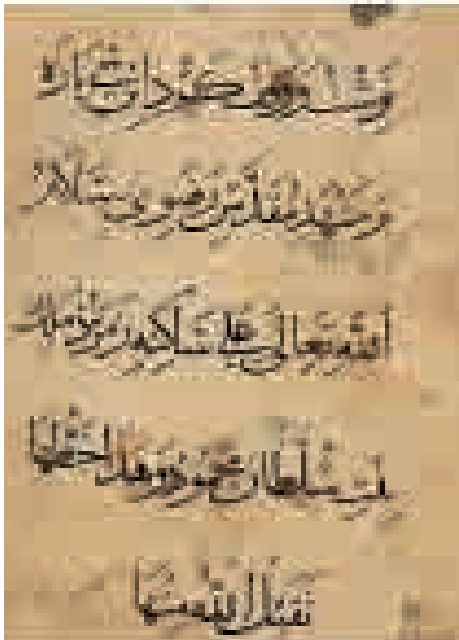
۶ - برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به: احمد گلچین معانی، «مصحف بابری»، نامه آستان قدس، شماره بیستم، نوروز ۱۳۴۴، ص ۶۰

بانوان واقف

از جمله موضوعات جالب توجه در بررسی وقف نامه‌های مصحف نفیس کتابخانه آستان قدس رضوی، موقوفات بانوان است که سابقه‌ای طولانی نیز داشته است. از میان قرآن‌های مترجم وقفی در کتابخانه آستان قدس رضوی، ۴۹ نسخه را زنان وقف نموده‌اند.^۱ یکی از قدیمی‌ترین جزوات قرآنی وقفی این مجموعه، متعلق به واقفه نیکوکار، «حکیم سنی بنت الحسین»، از اهالی سبزوار بوده که در تاریخ «جمادی الاخر سنه سبع و اربعمائه» وقف آستان امام هشتم (علیه‌السلام) گردیده است. پس از وی و تا اواسط سده پنجم هجری، تنها دو نسخه دیگر از سوی بانوان وقف کتابخانه آستان قدس رضوی شده است: اولی، جزوات قرآنی موقوفه «امر محمد بنت حاتم برات جعفر بن محمد»، در تاریخ ۴۱۹ ه.ق. (با شماره ثبت ۴۳۵۱) و دیگری جزوات قرآنی موقوفه «خدیجه بنت ابی الحسن بن محمد دهقان» در تاریخ ۴۷۸ ه.ق. که یک سده بعد نیز به دلیلی نامعلوم دوباره از سوی «فخر سنی بنت امیر بن عمر الکوجکو» در تاریخ ۵۷۵ ه.ق. با شرایطی خاص، وقف همان‌جا گردیده است.

با آغاز سده ششم هجری و با توسعه کتاب آرایی (به‌ویژه در مکتب خراسان)، تعداد مصاحف نفیس که به لحاظ خوشنویسی، تذهیب و ترکیب بندی، باشکوه‌تر از گذشته تهیه و تولید می‌گردید، رشد روزافزونی یافت. در این میان زنان درباری نه تنها اقدام به وقف این نسخ کردند، بلکه گاه خود، کار کتابت این مصحف را نیز بر عهده داشتند. یکی از بانوان واقف این سده «عایشه الحولا

۷ - دیگر نمونه‌های قرآن‌های مترجم که از سوی زنان وقف گردیده‌اند: کتابخانه آستان قم (۴ نسخه)، موزه آستان قم (۷ نسخه)، کتابخانه شاهچراغ شیراز (۲ نسخه) و کتابخانه حیدریه نجف (۱ نسخه).
۸ - برای مطالعه بیشتر درباره کاشی‌های زرین فام حرم مطهر رضوی و تاریخچه این کتیبه‌ها مرجع کنید به: مقاله «شکوه کاشی زرین‌فام در محراب‌های حرم مطهر رضوی». مجله آستان هنر. شماره ۳ و ۲. زمستان ۱۳۹۱

وقف نامه قرآن، کاتب و واقف: «زمرد ملک»، کتابخانه آستان قدس رضوی

بنت عبدالله عبدالرحمن تاجر» است که جزوه قرآنی را (با شماره ثبت ۶۱) در تاریخ ۵۵۴ ه.ق. وقف آستان نموده است. شیوه خوشنویسی این نسخه، کوفی ایرانی و به لحاظ شکل حروف (مفردات) بسیار قابل تأمل است.

یکی از مهم‌ترین مصاحف مترجم موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی، قرآنی (با شماره ثبت ۲۷۵۲) به خط نسخ کهن با ترجمه فارسی است که از نظر زبان‌شناسی منحصر به فرد و شاخصه‌های تذهیب سلجوقی مکتب خراسان را داراست. واقفه این مصحف «بنت ابی القاسم بن علی» است.

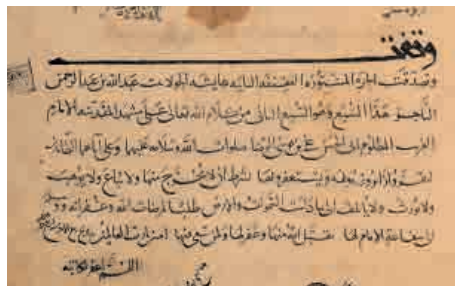
واقفه دیگر این دوران، «ملکه الخ ترکان خاتون»، دختر سلطان محمود بن محمد بن بغراخان (از شهریاران سلاجقه) از جمله فرمانروایان خوارزم است. این مصحف، قرآنی است ده قسمتی، که هفت مجلد آن امروزه در کتابخانه آستان قدس رضوی (با شماره ثبت ۲۳) نگهداری می‌گردد. در متن وقف‌نامه، نام وی به صورت «ملکه معظمه» و «افتخار آل افراسیاب و سلجوق» آمده است.

یکی دیگر از بانوان نیکوکار و هنرمند، «ترکان نرمد ملک بنت سلطان محمد» بوده، که واقف و کاتب جزوات قرآنی (با شماره ثبت ۴۵۲۷) است. وی دختر «سلطان محمود» و خواهرزاده «سلطان سنجر» سلجوقی است و علاوه بر این قرآن، نامش در کتیبه‌های زرین‌فام زیر گنبد حرم امام هشتم (علیه‌السلام) با تاریخ ۵۴۰-۵۵۷ ه.ق. نیز آمده است.^۲

از دیگر نرمان واقف که نمونه‌های آثارشان در

وقف نامه قرآن «الخ ترکان خاتون»، کتابخانه آستان قدس رضوی

وقف نامه قرآن، واقف: «عایشه الحولا»، کتابخانه آستان قدس رضوی

وقف نامه قرآن، واقف: «علی بن اسمعیل» (۵۳۵ ه.ق.)، کتابخانه آستان قدس رضوی

کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است می‌توان به حاجیه منوره خانم هندی (۱۱۵۶ ه.ق.)، حُسن نریبا (۱۱۲۷ ه.ق.)، شریفه بیگم (۱۲۰۱ ه.ق.)، بی بی بلوچ (۱۲۱۱ ه.ق.)، طیب النساء (۱۲۱۲ ه.ق.)، زینب نساء خانم (۱۲۱۷ ه.ق.)، بی بی جان خانم (۱۲۲۰ ه.ق.)، موجود خانم (۱۲۲۳ ه.ق.)، حمیده خاتون (۱۲۴۸ ه.ق.)، خازنه الدوله (۱۲۵۳ ه.ق.)، گوهر خانم (۱۲۵۸ ه.ق.)، دلشاد میرزا (۱۲۶۱ ه.ق.)، شهربان خانم (۱۲۶۲ ه.ق.)، صاحب سلطان خانم (۱۲۷۴ ه.ق.)، حاجیه شاهزاده خانم (۱۲۷۹ ه.ق.)، سیده معصومه بیگم (۱۲۸۱ ه.ق.)، تاج گل خانم (۱۲۸۴ ه.ق.)، همدم خانم (۱۲۸۴ ه.ق.)، فاطمه سلطان (۱۲۸۵ ه.ق.)، شاهزاده نواب خانم (۱۳۰۳ ه.ق.) و حاجیه سلطان صفیه (۱۲۷۰ ش.) اشاره کرد.

با خطوطی همچون نسخ، نستعلیق و شکسته نستعلیق نگاشته می‌شده و واقف علاوه بر نام خود، شرایط وقف و تاریخ وقف را نیز می‌نویسند و عموماً ممهور نیز می‌نموده است. بسیاری از مصاحف کتابخانه آستان قدس رضوی علاوه بر اینها، یادداشت‌هایی مبنی بر "عرض دید و زیارت" از سوی بزرگان دینی و سلاطین دوره‌های مختلف همراه با نقش مهرهایی از آنها نیز دارند. همچنین مهر و امضای تولیت‌های وقت آستان و مهر بازدیدهای سالیانه کتابخانه که تقریباً از عهد قاجار به بعد مرسوم گردیده، نیز در بسیاری از این مصاحف به چشم می‌خورد.

۹ - تولیت، عهده‌دار انجام امور موقوفه است که از طرف واقف به این سمت گماشته شده و در هر عصری واقفان مراقبت از قرآن‌ها را به متولیان جلیل‌الشان آستان قدس رضوی تفویض نموده‌اند.

شیوه خوشنویسی وقف نامه‌ها

صفحات حاوی متون وقف نامه‌ها بیشتر در آغاز و پایان مصاحف به چشم می‌خورند و اصولاً از سوی خوشنویس (یا کاتب) نسخه همزمان با کتابت اثر و یا بعداً از سوی صاحبان نسخه و به خطی نه چندان زیبا نگاشته شده است.

در نمونه‌هایی که متن وقف نامه توسط خوشنویس کتابت گردیده، متن با خطی هماهنگ با خط قرآن همچون کوفی، رقع، نسخ، محقق و نستعلیق نوشته شده و در پایان نام سفارش دهنده و واقف نسخه آمده است. این نوع از وقف نامه‌ها به لحاظ سطر بندی و اندازه قلم نیز در بسیاری موارد از شیوه کتاب آرایبی اثر پیروی می‌کرده و در برخی موارد، با تزییناتی همچون طلا اندازی، زرافشان و حل کاری در پیرامون متن وقف نامه همراه بوده است. نمونه ممتاز آن، وقف نامه منتخب دوازده سوره اثر قرآن به خط «ابراهیم سلطان تیموری» است.

اما نوع دوم که بیشترین تعداد را به خود اختصاص می‌دهد، بعد از کتابت اثر و گاهی با فاصله چندین سده، از سوی صاحبان این مصحف وقف می‌گردیده. متن وقف نامه

منبع تصاویر

• (۱۳۹۱). شاهکارهای هنری در آستان قدس رضوی (منتخب قرآن‌های نفیس از آغاز تا پایان عهد تیموری)

کتاب نامه

- (۱۳۹۱). شاهکارهای هنری در آستان قدس رضوی (منتخب قرآن‌های نفیس از آغاز تا پایان عهد تیموری). مشهد. مؤسسه آفرینش‌های هنری آستان قدس رضوی.
- فکرت، محمد آصف. (بهمن ۱۳۶۳). فهرست نسخ خطی قرآن‌های مترجم (کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی). مشهد. کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
- مایل هروی، نجیب. (۱۳۷۲). کتاب آرایبی در تمدن اسلامی. مشهد. آستان قدس رضوی.
- (۱۳۸۰). نقد و تصحیح متون. مشهد. به نشر.
- نیک پرور، محمد. (۱۳۵۱). کتابخانه‌های استان خراسان (از آغاز تا عصر حاضر). مشهد. انتشارات اداره کل فرهنگ و هنر خراسان.
- ریشار، فرانسویس. (۱۳۸۵). کتاب ایرانی. ترجمه: ع. روحبخشان. میراث مکتوب.
- لینگر، مارتین. (۱۳۷۷). هنر خط و تذهیب قرآنی. ترجمه: مهرداد قیومی بید هندی. گروس